

УДК 94 (477.8):271.4

ПЕДАГОГІЧНА, ГРОМАДСЬКА ТА ПРИРОДООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОКТОРА МИКОЛИ САЄВИЧА

Олена ГАЙДУКЕВИЧ

*ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет», кафедра
українознавства та філософії, вул. Галицька 2, 76018, м. Івано-Франківськ,
Україна*

e-mail: o.gay@bk.ru

Стаття присвячена дослідженню життєвого шляху та діяльності патріота України, лісового інженера у маєтності УГКЦ «Перегінсько-Лолін» доктора Миколи Саєвича, який все своє життя невтомною працею - чи то на обпалених війною фронтових дорогах, чи на освітянській та науковій нивах, чи на теренах карпатського лісу - утверджував і наближав світле майбутнє рідного краю - вільної, незалежної України.

Ключові слова: Греко-католицька церква, Січові стрільці, національна освіта, маєтності церкви, природоохоронна діяльність.

The article is devoted to the study of life path and activity patriot of Ukraine, forest engineer in the property of the UGCC "Pereynsky-Lolin" Doctor Mykola Sayevich, who is all his life tireless work - whether on the war-torn frontier roads, or on education and education scientific fields, or in the fields of the Carpathian forest - it was affirmed and approached the bright future of our native land - a free, independent Ukraine.

Keywords: Greek Catholic Church, Sich arrows, national education, churches, environmental activities.

Доктор Микола Саєвич (1885-1944) – громадський, природоохоронний, науковий діяч Галичини, доктор філософії, права та лісівництва, подвижник народної освіти, патріот України, лісовий інженер у маєтності УГКЦ «Перегінсько-Лолін» (1930-1939).

Микола – Амброзій Саєвич народився 17 грудня 1885 р. в Старому Угринові Калуського повіту в сім'ї народних вчителів Михайла та Броніслави Саєвичів. В сім'ї Михайла та Броніслави Саєвич було четверо дітей: сини Володимир-Іван, Микола-Амброзій, Євген-Лев та дочка Аделя. Невдовзі, 2 червня 1896 р., батько - Михайло Саєвич, помер і 11-річний Микола крок за кроком самотужки долає гіркі життєві «університети»: в рідному селі закінчує початкову школу, в Калуші – гімназію; дає приватні уроки, займається репетиторством [24].

В цей час на Гуцульщині, в селі Жаб'є – Ільці (сьогодні – Верховина) проживав товариш його батька Михайла п. Кисилевський з родиною, теж народний вчитель, і сюди, в саме серце гуцулії часто влітку приїжджала гостювати родина Саєвичів. Самобутня природа Карпат, густі смерекові праліси, кришталні гірські джерела заповнили душу молодого Миколи і він на все життя полюбив цю землю, карпатський ліс, чарівну природу довкілля, що і вплинуло на подальший вибір професії. Саме тут, з 1905 р. 20-річний

Микола починає працювати в австрійських (тобто, державних) лісах Карпат (в селах Жаб'є, Косів, Міхова, Танева, Тустановичі, Бохна) [24].

В 1910 р. поступає на навчання у Віденську політехніку на лісову студію. Проте, через матеріальні нестатки вимушений через рік перервати навчання і продовжити працю в лісах Галичини, про що збереглося відповідне посвідчення Окружного заряду лісів у Львові (посвідчення від 23.05.1921 р., № 8648/21) [11, арк. 28].

Нелегка доля судилася поколінню молодих людей початку ХХ століття, які зі зброєю в руках виборювали державність України. Довгі роки австрійського панування, I-ша світова війна, доба січового стрілецтва, польський період гноблення українців, лихоліття II-ї світової війни, героїзм ОУН-УПА – ось такі доленосні віхи в історії нашого народу в період першої половини ХХ ст. Зразком героїзму за самостійну українську державу на початку ХХ століття був Легіон Українських Січових Стрільців – військове формування, що утворилося в перші дні I-ї Світової війни в складі австро-угорської армії і вело визвольну боротьбу проти царської Росії за автономію України. Героїчною та водночас і трагічною була доля українського січового стрілецтва: вступивши на карпатських перевалах з вересня 1914 р. на боці Австро-Угорщини в бої з росіянами, січові стрільці понесли важкі втрати, воюючи, по-суті, за чужі інтереси.

Одним із таких січовиків був Микола Саєвич, який присвятив своє життя боротьбі за свободу і незалежність України, за розквіт рідного краю, за буяння карпатського лісу. Історичні події 1914 р. круто змінюють його життєвий шлях. З перших днів війни, з серпня 1914 р. він, як член «Пласту», у лавах Легіону Українських Січових Стрільців (УСС) у чині четаря. 1 червня 1915 р. Микола Саєвич в боях під Болеховим на г. Маківка поранений. Після одужання - знову фронт, бої, командує сотнею.

Українські січовики відстоювали незалежність своєї держави на тернистих військових дорогах не лише зі зброєю в руках, але і вели широку культурно-освітню діяльність, зокрема, на Поділлі, Підляшші, Поліссі та Волині [7]. Волинь, на противагу Галичині, що була під владою Австро-Угорщини, довгі роки була у складі царської Росії. Під час війни, як тільки російські війська залишили Волинь і її зайняли австрійські частини, серед українського командування зародилася ідея зав'язати міцні, дружні відносини з українським населенням краю, з метою пробудження на цих зрусифікованих теренах національної свідомості широких народних мас. Для цього Союз визволення України створив у Львові «Бюро культурної помочи для українського населення окупованих земель», яке займалося питаннями організації і проведення на звільнених землях національно-патріотичної і культурно-освітньої діяльності [7,8].

Виїзд на Волинь українських січових стрільців мав бути переконливо обґрунтованим перед австрійською владою. І невдовзі в штаб вищого австрійського командування було подано проект щодо відправки на Волинь представників січових стрільців, ніби то для проведення широкої

пропагандистської діяльності, направленої на вербування нових стрільців в ряди Легіону УСС. Не вагаючись, австрійське командування видало дозвіл виїхати на Волинь трьом старшинам УСС. Ними були: сотник Дмитро Вітовський, діяльність якого призначалася в окрузі Ковеля, четар Микола Саєвич – у Володимир-Волинському та четар Михайло Гаврилко – у Луцьку, де вони мали заснувати так звані «Вербункові Комісаріати УСС» [9]. На початку лютого 1916 р. ці старшини разом із стрільцями Володимиром Кузьмичем, Михайлом Романюком та Іваном Романковим виїхали з коша УСС через Львів на Волинь.

З перших днів січовики опинилися там у дуже скрутному становищі: місцеве населення вороже ставилося до січових стрільців, не відрізняючи їх від австрійських вояків. Та і власне українців серед місцевого населення майже не було; проживали тут, в основному, поляки та євреї. Свідомих українців російський царизм вивіз в Росію, решта населення – особливо не почувалися українцями, бо слабо пам'ятали родинні корені і давно втратили національно-патріотичну свідомість. В Ковелі, наприклад, із свідомої української інтелігенції проживав лише агроном Марко Луцкевич (пізніше – посол у варшавському соймі), який і став головним помічником українським січовикам у справі наведення з місцевим населенням дружніх контактів [4,5]. У Володимир-Волинському такими помічниками Миколі Саєвичу стали голова міста п. Гнат Мартинець та свідомий українець п. Черановський [9].

Завдання щодо набору місцевих добровольців в ряди Легіону УСС було майже фантастичним. Проте стрілецькі старшини, щоб якось виправдати існування «вербункового комісаріату УСС» надзвичайно активно взялися за виконання завдання і невдовзі у Володимирі-Волинському зокрема, четар М. Саєвич таки завербував біля 50 добровольців. І, як писав пізніше у літописі «Червона Калина» стрілець Іван Романків, який був помічником М. Саєвича, «...це колосальний здобуток, якого львина пайка належить тов. Саєвичу» [9]. Цей перший набір добровольців дав можливість подальшої діяльності УСС на Волині і розв'язав руки січовим старшинам, оскільки «...завдяки зручній тактиці четаря Саєвича Укр. Січові Стрільці добули довірря австрійської військової влади і змогли взятися до культурної роботи на Волині...» [5].

Січовики стали вести свою подальшу діяльність у двох напрямках: освітньому і національно-патріотичному. Як згадував пізніше стрілець Іван Романків, «... ця праця проводилася з такою національною любов'ю, самопосвятою і фанатизмом, що аж радісно стає, коли згадати...» [9].

В першу чергу перед січовиками постало питання становлення і розвитку національної освіти, оскільки тут функціонували лише російські школи, і лише поодинокі єврейські та польські, тому «...на першому місці треба було зайнятися заснуванням українських шкіл, яких дотепер на Волині не було» [9]. Для керування шкільництвом на Волині Комісаріат УСС організував в кожному окрузі Окружну Шкільну Раду.

У Володимир-Волинську такою Радою керував голова міста Гнат Мартинець, а в її склад входили січові стрільці Микола Саєвич, Іван

Романків та згаданий вище свідомий українець п. Черановський. Варто відмітити, що це був час війни та розрухи і в краї панувала нужда, голод, лихоліття, крайня бідність. Селяни побоювалися що відкриття нових шкіл у селах ляже новим тягарем на їхні плечі. Січовикам необхідно було проявити максимум терпіння, неабиякий такт, розумну дипломатію, щоб у таких важких умовах переконати місцеве населення у необхідності відкриття для їхніх дітей нових українських шкіл.

Наступною гострою проблемою для січовиків стало кадрове питання: тут майже не було українських вчителів. З допомогою Львівського «Бюро Культурної Помочи» на Волинь у 1916-1917 рр. були направлені окремі вчителі з Галичини, зокрема, п. Савина Сидорович, яка, як управителька школи працювала з великим ентузіазмом і самопосвятою у с Риковиця. Проте цього було досить мало, та і сам процес залучення учительських сил з Галичини був важким. Тоді січовики взялися підключати до справи відкриття народних шкіл місцеві учительські сили. На Володимирівщині старшина М. Саєвич знайшов у селах біля 10 місцевих учителів і, щоб ввести їх у галицьку систему навчання та перевести на рідну мову викладання, організував короткі підготовчі курси, які були відкриті з допомогою Шкільної ради у Володимирі. На цих курсах фахівці з Галичини викладали місцевим учителям українську історію, мову і літературу, географію, вчили українських народних пісень.

Ще однією проблемою для січовиків стала гостра нестача українських підручників, книжок, зошитів, шкільного приладдя, наочності. І знову на допомогу прийшло Львівське «Бюро культурної помочи» та НТШ. Так, зокрема, зберігся лист підписаний Миколою Саєвичем до НТШ у Львові з проханням посприяти у придбанні для шкіл Володимир-Волинська буквар Богдана Заклинського.

Варто наголосити, що саме у Володимир-Волинському окрузі, де працював четар Микола Саєвич із товаришами, досить широко і масштабно велася робота щодо відкриття національних початкових народних шкіл. Перша така українська школа імені Т. Шевченка почала діяти у самому Володимир-Волинському вже весною 1916 р. Надалі могутня хвиля відкриття українських шкіл покотилася округом Володимирівщини і вже до червня 1916 р. тут було відкрито сім шкіл у селах Вуйковичі (60 дітей, уч. Парфеній Котушко), Руснові (40 дітей, уч. Юрій Глуховський), Будятичах (50 дітей, уч. Денис Черановський), Зашковичах (52 дітей, уч. Марія Панасюк), Луковичах (40 дітей, уч. Дмитро Лотоцький), Орищі (уч. Зінаїда Волканович та Іван Лижник), Свинюхи (104 дітей, уч. Теодора Ліщинські та Антін Чуйко) [5]. Згодом, до осені 1916 р. тут стало діяти вже 17 національних шкіл, в грудні 1916 р. – ще 19 українських народних шкіл [5], а до липня 1917 року - понад 50 національних народних шкіл [20, арк. 1–2 зв; 8–10 зв; 13–15 зв].

Внаслідок титанічної патріотичної діяльності наших січовиків ставлення місцевого населення як до Легіону УСС, так і до відкриття національних початкових шкіл різко змінилося: селяни з симпатією

зустрічали січовиків, радо спілкувалися з ними.

Надалі плін історичних подій 1917-1918 рр. не дозволив продовжити ту важливу освітянську та просвітницьку справу: у 1918 р. січові стрільці були відкликані з Волині та Поділля, а Комітети УСС через якийсь час розпалися. Проте, не пропали даремно ті золоті зерна національної свідомості, що їх посіяли усусуси серед населення Волині; вони проросли і проявилися величними справами вже в роки II-ї світової війни. Адже саме тут, на Волині в 1940 р. відродилися і стали діяти загони Тараса Бульби [2], у 1941 р. – мельниківські загони ОУН, а у жовтні 1942 р. – появилось перше формування УПА [10].

18 жовтня 1918 р., коли Австро-Угорська імперія розпалася, у Львові створилася Національна Рада – вищий орган майбутньої української держави. Рада задекларувала претензії на Східну Галичину, Лемківщину, північно-західну частину Буковини й Закарпаття, тобто, на етнічні українські землі в межах імперії. В той же час Польща готувалася захопити Галичину. Щоб запобігти цьому, Національна Рада в ніч на 1 листопада зайняла Львів, а потім і всю територію Східної Галичини. 13 листопада 1918 р. було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Президентом її став голова Національної Ради Євген Петрушевич, головою Державного секретаріату – Кость Левицький. Першим кроком уряду ЗУНР було створення Української Галицької Армії (УГА), яка стала на захист української державності в боротьбі з польськими військами [3].

Ці політичні події 1918 рр. загострили і так важку ситуацію в Україні. М. Саєвич в рядах УГА, знову на фронті, вже в чині сотника. Листопад 1918 р. сотник М. Саєвич зустрів у Коломиї. Надалі Окружна команда призначила його комісаром ЗУНР у Косові. Згодом цю посаду зайняв С. Глушко, а М. Саєвич знову на фронті, під Львовом. Брав участь у Чортківській офензиві, потім - відступ за Збруч, «Чотирикутник смерті», польський полон, з якого вдалося втекти – ось ті доленосні віхи життєвого шляху патріота на тернистій дорозі боротьби за свободу і незалежність рідного краю.

Наприкінці червня – на початку липня 1919 р. добре оснащені державами Антанти польські війська окупували Східну Галичину й Західну Волинь. З крахом національно-визвольної боротьби українців за свою незалежність та встановлення польської державності на теренах Галичини тисячі молодих людей, недавніх січових стрільців, розлетілись по світу в пошуках прихистку в різних куточках чужини.

Микола Саєвич стає студентом торговельної школи у Львові (1920-1921 рр.), пізніше - однорічної автошколи при Львівській політехніці (1921-1922 рр.). Тут, у Львові, як член Верховної Пластової Ради, веде активну діяльність у Пласті. Одночасно працює (від березня по серпень 1921 р.) технічним референтом в Богородчанах, а також (від серпня 1921 р. по лютий 1922 р.) контролером лісової експлуатації у 8 повітах Станіславщини (посвідчення від 01.08.1922 р., № 4227) [11, арк. 12].

Надалі, щоб уникнути арешту (польська влада переслідувала колишніх вояків УСС), М. Саєвич емігрував у 1922 р. до Чехії, в м. Прагу, де поступив на філософсько-природничий факультет Карлового університету, який закінчив із відзнакою в 1924 році й одержав диплом інженера-лісівника (диплом від 24.06.1924 р. за № 76/24) [11, арк. 13].

Декретом Міністерства закордонних справ Чехії в 1925 році був призначений приват-доцентом на лісовий відділ в Українську Господарчу Академію в Подєбрадах. Читав студентам лекції про лісові промисли, облік, адміністрацію та мисливство. У тому ж таки 1925-1926 рр. шість місяців перебував у науковому відрядженні в Скандинавії, як стипендіат чеського Міністерства шкільництва. Згодом, у 1927 р. здобув дипломи правничих та філософських студій Карлового університету [11]. Одночасно відновив свої студії у Віденській політехніці на лісовому факультеті і у 1928–1929 роках працював там асистентом на кафедрі охорони лісу в професора Зайтнера.

Наукову роботу “Фітогеографічні студії лісів Чорногори” Микола Саєвич захистив 23 червня 1927 року на філософсько-природничому факультеті Карлового університету в Празі. Оригінал даної наукової праці зберігався на лісовому факультеті Віденської політехніки, а її копія була в бібліотеці Музею Природи Горганської Верховини в Лютошарах біля с. Осмолоди [11].

У Подєбрадах М. Саєвич інтенсивно займався науковою роботою. Тут він написав два підручники, які були схвалені й направлені до друку професорською радою Української Господарчої Академії: “Ловецтво” (242 с.) і “Охорона лісу” (640 с.) [11, арк. 14]. Виступав із рефератами на Українському науковому з’їзді (“Нарис досліджень українських лісів”, 1926 р.) та Чеському науковому з’їзді у Празі (“Фітогеографічні студії лісів Чорногори”, 1928 р.). Мав ряд друкованих праць у наукових журналах Берліна, Відня, Праги. Володів польською, німецькою, чеською, російською та румунською мовами [11, арк. 13]. Переклав на українську мову спогади Массарика і Бенеша, які друкувалися до жовтня 1929 р. у часописі «Червона Калина» [11, арк.7].

У грудні 1929 року митрополит Андрей Шептицький, за рекомендаціями адвоката доктора Є. Ловицького та доктора економіки, отця-митрата Тита Войнаровського, запросив Миколу Саєвича, як молодого, талановитого, енергійного науковця-лісівника, на посаду завідуючого третім господарським округом маєтності “Перегінсько” у Столові Добра Української греко-католицької церкви (УГКЦ) [11, арк. 18].

До роботи М. Саєвич приступив 1 січня 1930 року. Поселився в селищі Лютошари біля Осмолоди у відомчому будинку, на місці якого в даний час міститься адміністративний корпус форельного господарства Державного підприємства «Осмолодське лісове господарство». У 1932 р. Микола Саєвич одружився з Софією-Наталією Залуцькою, родовід якої, по маминій лінії Іванни Войнаровської сягав давніх часів до о. Василя Войнаровського – небожа Івана Мазепи. Батько Софії – о. Василь Залуцький був парохом у

Коршеві. В сім'ї Саєвичів було троє дітей: старша дочка Христина (1933 р.н.) та молодші двійнята – син Микола-Євген і дочка Люба-Софія (1938 р.н.).

У маєтності «Перегінсько». висококваліфікований фахівець інженер-лісівник Микола Саєвич працював з 1930 р. по 1939 р. Він раціонально вів господарство, згідно з науковими основами лісівництва. Як патріот любив свою землю, охороняв її, професійно й мудро господарював на ній, бо розумів, що шлях до зростання національної, релігійної та моральної свідомості народу лежить через неухильне розширення його духовного світогляду, підвищення матеріального добробуту, в основі яких закладено любов до рідної землі. Питання охорони природи рідного краю, довколишніх земель та лісів, природних угідь було першочерговим завданням у полі зору доктора лісівництва Миколи Саєвича.

Тут, у Лютошарах, М. Саєвич розгорнув активну громадську, освітянську, наукову й виробничу діяльність. Він, як член «Просвіти», НТШ, «Пласту» постійно приймає участь у різноманітних зібраннях, конференціях, нарадах тощо. В першу чергу, пам'ятаючи досвід освітянської праці на Волині, Микола Саєвич, як член «Просвіти», організував у селищі Осмолода у 1931–1932 рр. сільську початкову народну школу. Вже в наш час (1998 р.) довгожителька с. Осмолода Софія Кушнір, яка, як учениця цієї школи, була присутня на її відкритті, розповіла нам про таку значну подію в суспільному житті рідного села та надала цікавий фотознімок [22].

Керівництво УГКЦ, численні священнослужителі церкви, службовці її маєтностей активно поширювали в краї ідеї охорони природи. Яскравим свідченням цьому були різноманітні природоохоронні проекти, що їх проводили діячі Церкви та фахівці Столових дібр Митрополії, зокрема і інженер Микола Саєвич. Як патріот рідної землі, як член НТШ, як фахівець – лісівник він не міг стояти осторонь охорони та примноження багатств карпатського лісу, природних ресурсів краю. Такими природоохоронними проектами, що втілювалися в Карпатах, на землях УГКЦ та автором яких виступав інженер Микола Саєвич були, зокрема, організація заповідників – Кедрового та Першого Українського Парку природи, створення музею Природи Горганської Верховини, наукової бібліотеки, науково-навчального фільму про природу Горган, ін.

Так, на початку 1930-х років у Карпатах перед природоохоронцями гостро постала проблема охорони карпатського кедра й українські науковці, члени НТШ неодноразово порушували на різних рівнях питання щодо заповідання цінних кедрових деревостанів краю. Першим таким охоронним об'єктом був кедровий заповідник, організований у маєтності «Перегінсько» біля с. Осмолода.

Сосна кедрова європейська (*Pinus cembra* L.), або карпатський кедр, кедрина, як її називають місцеві жителі, має міцну й надзвичайно оригінальну текстуру деревини, що високо цінилася на міжнародному ринку. За цінну деревину в кінці ХІХ – на початку ХХ століття кедр став повсюдно вирубуватися в Карпатах. Інтенсивна вирубка його набула в 1920-х роках

особливо загрозливих масштабів. Найбільшим скупченням кедрів в Карпатах була ділянка в урочищі Льолинське Яйце біля с. Осмолода, розташоване в лісових угіддях маєтності “Переґінсько” Столових дібр УГКЦ. Українські ботаніки й лісівники, члени НТШ Всеволод Левицький, Богдан Лучаковський, Олена Мриц, Володимир Бриґідер, Андрій Мельник, Микола Саєвич та інші звернулися до митрополита Андрея Шептицького з проханням виділити цей осередок кедрів на горі «Льолинське яйце» й закріпити за ним заповідний статус [13; 1, с. 87]. У відповідь митрополит А. Шептицький видав розпорядження щодо створення в Горганах цього заповідника, про що Центральна адміністрація Столових дібр у Львові 27 березня 1934 р. офіційно повідомила воєводський уряд у Станиславові: “...Маємо честь повідомити, що його Ексцеленція Високопреосвященний Отець Митрополит Андрей граф Шептицький, йдучи назустріч проханням широких кругів любителів природи, дав Свою згоду на утворення в маєтності Переґінсько кедриного заповідника (резервату)...” [12, арк. 115]. Для керування науковими роботами в заповіднику 4 липня 1934 р., при НТШ була створена постійно діюча Комісія охорони природи, яка мала наглядати за його станом: “Рішено вибрати постійну комісію для керування роботою заповідника в складі: голова – професор Микола Мельник, члени Ольга Мриц, Василь Левицький, Микола Саєвич, Андрій П’ясецький, Андрій Мельник і Сергій Пастернак” [18, арк. 32].

Ще з кінця 1933 р. в урочищі «Льолинське яйце» розпочалися підготовчі роботи щодо виділення на місцевості заповідника: були проведені дослідження лісових масивів, визначені цінні деревостани кедрів, окреслені їх границі, проведені окремі охоронні заходи, облаштовані під’їзна дорога, піші стежки, дороговкази, інформаційні таблиці тощо. Надалі роботи з організації заповідника були широко розгорнуті як на місцевості, так і в плані оформлення документації, і вже 12 серпня 1934 р., у неділю, у верхів’ях Горган, біля с. Осмолода, відбулося урочисте відкриття кедрового заповідника, що стало помітною подією в тогочасному громадському житті українців Галичини.

На відкритті заповідника “Кедровий” були присутні митрополит Андрей Шептицький, широке коло науковців та численні гості. Свято почалося із Служби Божої, після якої, згідно з програмою, виголошено промови митрополита Андрея Шептицького, голови НТШ доктора Всеволода Левицького, голови Польської ліги охоронців природи (ПЛОП) професора Володимира Шафера й доповідь інженера Андрія П’ясецького про карпатський кедр. Після завершення урочистої частини учасники свята виїхали в урочище Льолинське Яйце й на місцевості оглянули заповідник [12, арк. 164]. Через місяць, 20 вересня 1934 р., рішенням Станиславівського воєводського уряду ця ділянка сосни кедрової європейської в Горганах була юридично затверджена й визнана заповідником [13, арк. 141].

Відкриття такого заповідного об’єкта в Карпатах мало в ті непрості для галичан часи неабияке значення як для природничої науки, так і для

суспільно-громадського життя тогочасної Галичини, оскільки оберігало від знищення в Горганах унікальної ділянки сосни кедрової європейської, створювало широкі можливості для проведення глибоких наукових досліджень високогірної території Карпат, місцевої флори та фауни, зміцнювало й розширювало наукову базу польових досліджень українських науковців-природодослідників, популяризувало ідеї охорони природи, формувало екологічну культуру нації, служило цікавим і цінним природним об'єктом у туристично-рекреаційній зоні Карпат. Водночас сам факт відкриття українського заповідника в Карпатах у складних умовах польської державності утверджував серед широкого загалу народних мас національні ідеї патріотизму, почуття гордості за рідну землю.

Створенням в серпні 1934 р. на землях УГКЦ першого українського кедрового заповідника було започатковано виділення серії природних об'єктів, які згодом мали бути об'єднані в перший Український Національний Парк Природи.

20–22 квітня 1935 р. у Львові під егідою НТШ відбувся V з'їзд українських природників і лікарів. На засіданні природничої секції було заслухано доповідь Володимира Бригідера “Наші найближчі і найактуальніші завдання в ділянці охорони природи” [13, арк. 111–112]. З'їзд виробив подальшу стратегію природоохоронної справи в краї і схвалив ідею розширення кедрового заповідника та створення на його основі в Горганах Українського національного парку природи, “...якого здвигнення вважає з'їзд постулатом чести і престижу нації та необхідним верстатом праці для української науки” [13, арк. 121]. Науковці-природодослідники, разом із спеціалістами-лісівниками УГКЦ почали роботи над створенням Парку.

У 1935–1936 рр. у лісах Столових дібр маєтності “Перегінсько” проходило чергове лісовпорядкування, у ході якого інвентаризувалися лісові масиви, досліджувався стан господарства, проводився аналіз господарювання за останнє десятиліття, планувалися параметри господарства на наступні роки. У процесі цих лісовпорядних робіт за допомогою висококваліфікованих фахівців - інспектора Центральної адміністрації інженера Андрія Мельника, інженерів Миколи Саєвича, Михайла Мартинця, Володимира Кисілевського, Юліана Левицького та інших у лісах маєтності було намічено ділянки цінних деревостанів, які могли б скласти основу Українського Національного Парку Природи. Загалом було виділено шість об'єктів, що визнавалися як заповідні: “Ялицевий”, “Ільмово-яворовий”, “Сосновий”, “Буковий” заповідники, урочище “Ставки”, що об'єднувало три високогірні ставки, окремі торфовища й скельні резервати та урочище “Підлюте” (лісові ділянки “Живець”, “Підлюте” і “Палата”). Осінню 1937 р. на виділених для заповідання лісових ділянках почали проводити розчистку території, а основні технічні роботи на місцевості планувалося провести весною-літом 1938 р. [14, арк. 1–5]. Виділені природні об'єкти були внесені в лісовпорядні матеріали як заповідні і в перспективних планах на наступний десятилітній період господарювання були віднесені до категорії “охоронні

ліси” з відповідним режимом ведення лісового господарства. Готові лісовпорядні матеріали – розроблені плани ведення лісового господарства на наступний 10-літній період були представлені на затвердження воєводі в Станиславів у січні 1938 р. [15, арк. 25–31]. Проте з огляду на політичну ситуацію, що склалася в ті роки, напередодні Другої світової війни, офіційне затвердження Українського Національного Парку Природи не відбулося. Це спричинила низка несприятливих об'єктивних історичних обставин: так, у 1938 р. помер отець-митрат Тит Войнаровський – довголітній Генеральний адміністратор Столових дібр Митрополії у Львові. У тому ж таки 1938 р. у Роттердамі було вбито Євгена Коновальця. Інспектор Столових дібр УГКЦ Андрій Мельник залишив роботу в Центральній адміністрації Митрополії і виїхав за кордон, повністю присвятивши себе політичній діяльності. Та головна причина, яка стала перешкодою до офіційного затвердження станиславівським воєводою Українського Національного Парку Природи, була та, що 29 вересня 1938 р. А. Гітлер провів анексію Чехословаччини, що фактично стало початком Другої світової війни.

Тобто, низка об'єктивних історичних причин, на жаль, перешкодила в 1938–1939 рр. офіційному затвердженню й проголошенню в Горганах першого Українського Національного Парку Природи, проте фактично на місцевості такий природоохоронний об'єкт був організований і займав площу 18 км².

Сам факт виділення й організації на місцевості першого Українського Національного Парку Природи був знаменною подією в науково-культурному житті Галичини, оскільки створював широкі можливості для збереження цінних високогірних лісових масивів Карпат, складав основу для розвитку української природничої науки та служив елементом престижу національних прагнень науковців, широких верств українського населення. Сьогодні ці лісові високогірні масиви Державного підприємства «Осмолодське лісове господарство» виділені як заповідні, з відповідним режимом господарювання, де охороняються й розмножуються рідкісні лісові екосистеми Карпат [21].

Серед важливих природоохоронних проектів Миколи Саєвича, що сприяли широкій пропаганді ідей охорони природи Карпат, особливе місце належить Музею Природи Горганської Верховини та його науковій бібліотеці, за організацію яких науковець одержав подяку від митрополита Андрея Шептицького [16].

У 1934 р. в урочищі Лютошари, розташованому біля селища Осмолода в Горганах, Микола Саєвич обладнав будинок для Музею Природи Горганської Верховини, який мав чотири кімнати [16, арк. 67]. На 23 жовтня 1935 р., згідно з переліком музейних експонатів, складених М. Саєвичем для Центральної адміністрації Столових дібр у Львові, музей включав п'ять відділів: лісовий, мисливський, ловецький (тобто, рибальський), бджільничий і бібліотечний. У музеї було представлено 767 різноманітних експонатів [16, арк. 44–67]. Найчисленнішим був відділ лісовий, який складався з

підвідділів: геологія; ботаніка (високогірна рослинність, дендрологія, гербарій); лісовирощування; охорона лісу (ентомологія, фітопатологія, ушкодження дерев); лісовлаштування й лісова інженерія; лісокористування, управа лісу [16, арк. 44–67].

Варто відмітити, що експонати для музею збирали й приносили як самі працівники Столових Дібр, так і сезонні працівники, студенти-практиканти, мешканці навколишніх сіл, численні відпочиваючі, туристи, всі, хто любив рідну землю і не був байдужий до навколишньої природи. У представленому М. Саєвичем “Викладі музейних збірок з Перегінських митрополичих Столових дібр” є окремі графи – назви експонатів, їх кількість, дата й місце знахідки та хто знайшов експонат [16, арк. 44–67]. Серед добровільних поповнювачів фонду музею знаходимо найчастіше прізвище самого Миколи Саєвича, а також чи не всіх працівників Столових дібр маєтності Перегінсько – від виконуючого обов'язки управителя Юліана Левицького, керуючих округами Володимира Кисілевського, Михайла Мартинця, лісничих, інженерів, лісників, до робочих, студентів-практикантів, таборових “братчиків”, просто численних відпочиваючих у лісах Осмолоди.

Серед експонатів музею були скаменілий ріг тура, скаменілі мушлі, роговик із негативами давніх рослин, різні пісковики, морена зі слідами льодовикового відступу, роговик із жилками кварцу, численні експонати різноманітних мохів, зрізи дерев кедр, ялівця, вільхи зеленої, дуба, смереки, ялиці, сосни, модрина, бука, ільма, явора, берези, горобини, пошкоджені лісовими шкідниками кора та пні дерев, прострілені кулями уламки стовбурів, різноманітні мисливські трофеї, як-от роги оленячі, чучела звірів тощо, спиртові препарати змії, саламандри, окремі знаряддя мисливства, рибної ловлі та бджільництва, портрет українського вченого-пасічника, автора бджолиного вулика Івана Прокоповича тощо. Крім того, була тут колекція рослин – експонатів місцевого лісового розсадника, в якому вирощували саджанці лісових порід, а також великий гербарій рослин місцевої карпатської флори, зібраний і оформлений студентами-практикантами під керівництвом інженера М. Саєвича, що включав 126 видів цінних лісових рослин. Цікавим експонатом був зріз бука, на якому було вирізано напис січових стрільців із часів Першої світової війни: “Христос Воскрес - 1915” і підписи [6].

В організованому Музеї Природи Горганської Верховини функціонував іще один відділ – бібліотечний, матеріали якого були зібрані доктором Миколою Саєвичем у 1931–1934 рр. Це, зокрема, - 39 томів наукової літератури та чимало копій окремих архівних документів, що стосувалися історії УГКЦ і формування її маєтностей. У бібліотеці зберігалися 17 томів енциклопедичного словника Брокгауза, 3 томи “Життя тварин” А. Брема, 4 томи “Гуцульщини” В. Шухевича, багато спеціальної літератури з лісівництва, ґрунтознавства, шкідників лісу, мисливства, рибальства тощо. Були тут і праці самого Миколи Саєвича: копія його докторської дисертації “Фітогеографічні студії лісів Черногорки” (чеською мовою), підручник

“Ловецтво” (українською мовою) та невелика наукова стаття про охорону лісу від шкідників чеською мовою [16, арк. 65]. У архіві бібліотеки зберігалися 37 копій документів з історії греко-католицької Митрополії, її витоків та становлення, які інженер М. Саєвич отримав з фондів НТШ, архівів капітули Святого Юра та монастиря отців Бернардинів [16, арк. 66].

На жаль, ця цікава й змістовна наукова бібліотека загублена. Проте, зі слів Михайла Мельника [23], брат якого - Леон Мельник працював у ті роки пасічником у маєтності “Перегінсько”, десь у кінці літа 1939 р., у зв’язку з невизначеністю й тривожною політичною ситуацією, М. Саєвич склав усю бібліотеку в дерев’яні ящики й закопав їх за будинком музею, в Осмолоді. Проте, на жаль, сьогодні ні місцева, ні обласна влада, ні ДП «Осмолодське ЛГ» не знаходять коштів для проведення розкопок цієї бібліотеки.

За добросовісну й старанну роботу з організації природничого музею в Горганах Миколі Саєвичу 25 листопада 1937 р. була винесена подяка митрополита Андрея Шептицького: “В зв’язку з предлуженим Вами подрібним виказом музейних збірок м. Перегінсько висловлюю Вам признання за уміле і старанне упорядкування цих збірок і окрему подяку за жертвувані й придбані Вами збірки та книжки для музею... Хай Господь Бог благословить Вами почате добре діло” [16, арк. 31]. Подяка була зачитана Миколі Саєвичу 18 грудня 1937 р. на виробничій нараді в Осмолоді [16, арк. 68].

На жаль, надалі, із встановленням в Карпатах радянської влади в 1939–1941 рр. лісовий музей був розформований, втратив наукову цінність і перестав існувати. Восени 1939 р. музей вивезли до Рожнятова, а в 1940 р. – до Станиславова, де ще й сьогодні у фондах обласного краєзнавчого музею можна знайти поодинокі експонати з колишнього природничого Музею Природи Горганської Верховини.

Необхідно відмітити, що функціонування такого своєрідного унікального природничого музею в самому центрі Горган, у районі, де була широко розгорнута туристична, рекреаційна діяльність, діяв відомий карпатський курорт “Народна лічниця”, проводили свої щорічні літні спортивні збори молодіжні пластунські та скаутські організації, діяли дитячі оздоровчі літні табори, виступало важливим пропагандистським засобом у справі поширення природоохоронних ідей, несло в народні маси могутній заряд патріотизму, гордості за свій край, любові до рідної землі й надавало значний стимул патріотам України у справі поширення національної природоохоронної діяльності на теренах Галичини.

18 серпня 1936 р. на нараді в Підлютому М. Саєвич запропонував створити науково-навчальний фільм про ліси Горган та видати монографію про заповідники Перегінської пуці [13, арк. 57]. Центральна адміністрація Столових дібр Митрополії у Львові схвально віднеслася до такої ідеї і листом від 30 грудня 1937 р. дала доручення Управі в Перегінську підібрати для зйомок цікаві природні об’єкти. 18 січня 1938 р. до Львова було відправлено листа, в якому перераховувалися природні об’єкти горганських

лісових насаджень, які варто зняти: “...1 господ. округ – зняти сосну ендемічну, розгалужену кріслату сосну, скалу Сокіл в кількох місцях, великих розмірів ялиці, долину Скрипчине; 2 господ. округ – зняти ставок в Лужках, ставок Нивка, остатки з давнього ставу “Став”, остатки з водоспаду “Туки”, карлові смереки; 3 господ. округ – зняти ялицевий заповідник, праліс на Овулі, жерело на Довгій Полянї; зняти олені чи теж серни як рівно ж медведя і прочі звірята” [13, арк. 7–8]. 25 травня 1938 р. листом у Перегінськ Центральна адміністрація Столових дібр Митрополії зобов’язувала Управу маєтності провести “...реалізацію плянованого фільму на території...дібр... та... скласти... з “Рідною школою” у Львові договір про демонстрацію фільму в школах “Рідної школи” по призначенню краєвою шкільною владою його мистецько-навчальної вартости як виховного чинника” [13, арк. 1].

В архівних матеріалах знайдено лист власника підприємства “Фотофільм” Ю. Дороша, датований квітнем 1938 р., до Комісії охорони природи НТШ із проханням звернутися до митрополита Андрея Шептицького про фінансове забезпечення зйомок цього науково-популярного фільму про природу горганських лісів [19, арк. 37]. Як свідчить відповідь згаданої комісії від 30 червня 1938 р., така допомога митрополита Шептицького Ю. Дорошу була виділена [19, арк. 43]. На жаль, у подальшому серед архівних матеріалів не виявлено слідів проведення таких зйомок. Очевидно, історичні події 1938–1939 рр. перешкодили їх проведенню.

Безперечно, що цікава ідея доктора Миколи Саєвича про створення науково-навчального фільму про природу Карпат та відповідна монографія про заповідники Перегінської пущі стали б в майбутньому могутнім засобом у пропаганді ідей охорони природи краю, поширювали б як у середовищі національної шкільної молоді, студентства, науковців, так і серед широкого загалу галичан любов до карпатського лісу, до рідної землі.

Багато часу проводив М. Саєвич зі студентами лісового факультету Львівської політехніки при проходженні ними виробничої практики в осмолодських лісах. При проходженні практики студенти під керівництвом доктора М. Саєвича вивчали місцеві лісові фітоценози, проводили різноманітні заміри деревини, досліджували високогірну флору та фауну, збирали гербарій рослин, оформляли колекції комах [16, арк. 53, 54, 56]. Так, зокрема, в архівних справах збереглися численні матеріали консультацій М. Саєвича студентам при проведенні ними різноманітних геодезичних і таксаційних робіт, під час збору гербарних зразків місцевої флори, колекцій комах, шкідників деревини тощо [16, 17].

В листопаді 1939 р., після конфіскації Осмолодських лісів радянською владою, д-р М. Саєвич залишив Лютошари і оселився в Станиславові, по вулиці Сапіжинського, № 100 «Б» (сьогодні – це вул. Миколи Саєвича, буд. № 3). Господарство у Лютошарах залишилося без нагляду і швидко загинуло: спочатку пропав лісовий музей, надалі, у вогні війни згоріли всі будівлі. Залишилась спустошена місцевість та криниця Саєвича з чистою

джерельною водою і чотирма ставками, в яких недавно розводили карпатську форель.

Буремні події тих років значно підірвали здоров'я Миколи Саєвича. 13 березня 1944 р. хворий Микола Саєвич виїхав до Кракова. Проте, вже за кілька днів, 30 березня 1944 р. не видержало серце патріота і Микола Саєвич помер від інфаркту-міокарду. Похований 1 квітня 1944 р. в Кракові на Раковецькому цвинтарі. Його дочка – п. Христина Саєвич – перевезла землю з могили батька до Івано-Франківська і внесла її на могилу матері, дружини М. Саєвича – Софії [24]. Так в 1995 р. на Чукалівському кладовищі в м Івано-Франківську з'явилась символічна могила доктора Миколи Саєвича, який своє життя присвятив боротьбі на свободу і незалежність України, народній національній освіті та буянню карпатського лісу. На гранітній надмогильній плиті викарбовані слова М. Саєвича, сказані ним у Празі у 1924 р., що були канвою його життя: «Без освіти, науки та економіки на правовій основі не уявляю собі держави».

Такий життєвий шлях науковця-лісівника доктора Миколи Саєвича. Сьогодні дбайливо бережемо світлі спогади про цю неординарну людину і широко вшановуємо його пам'ять. Для нас, нащадків, є прикладом життєвий шлях цього патріота, непересічної, духовно багатой людини, яка все своє життя невтомною працею - чи то на обпалених війною фронтових дорогах, чи на освітянській та науковій нивах, чи на теренах карпатського лісу - утверджувала і наближала світле майбутнє рідного краю - вільної, незалежної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине./ В.Е.Борейко. – К: КЕКЦ, 2002. – 263 с.
2. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. /Т. Бульба-Боровець. – Львів: Поклик сумління, 1993. – 166 с.
3. Котляр М. Довідник з історії України / М. Котляр, С. Кульчицький. – К.: Україна, 1996. – 463 с.
4. К.І. Сотник Дмитро Вітовський на Волині / І.К. // Літопис Червоної калини. – Ч.2, лютий, 1932. – С.7-11.
5. К.І. УСС у Володимирі 1916-17 р. / І.К. // Літопис Червоної калини. – Ч.5, травень, 1932. – С.18-21.
6. Коваль Я. Лісовий музей Миколи Саєвича у Перегінській пуці. / Ярослав Коваль. // Газ. «Мета», 28 листопада 1993 р, ч.2 (37).- Львів, 1993.
7. Оляничин Д. Спогади про культурно-освітню працю на Підляшшу, Поліссі й Волині в 1917 р. / Домет Оляничин // Літопис Червоної калини. – Ч.1, січень, 1937. – С.12-15.
8. Оляничин Д. Спогади про культурно-освітню працю на Підляшшу, Поліссі й Волині в 1917 р. / Домет Оляничин // Літопис Червоної калини. – Ч.2, лютий, 1937. – С. 15-19.
9. Романків І. Культурно-освітня праця УСС на Волині (Володимирщина). / Іван Романків // Літопис Червоної калини. – Ч.3, березень, 1935. – С.12.
10. Скорупський М. Туди, де бій за волю. (Спогади курінного УПА). / М. Скорупський. – Київ-Лондон-Париж-Торонто-Нью-Йорк-Сідней: Вид-во ім. О.Теліги та фундацій ім. О.Ольжича, 1992. – 351 с.

11. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 409, оп. 1, спр. 399, 74 арк.
12. ЦДАЛ України, ф. 409, оп. 1, спр. 1443, 105 арк.
13. ЦДАЛ України, ф. 409, оп. 1, спр. 1392, 200 арк.
14. ЦДАЛ України, ф. 409, оп. 1, спр. 1427, арк. 1–5.
15. ЦДАЛ України, ф. 409, оп. 1, спр. 1432, 31 арк.
16. ЦДАЛ України, ф. 409, оп. 1, спр. 1707, 73 арк.
17. ЦДАЛ України, ф. 409, оп. 1, спр. 2138, 191 арк.
18. ЦДАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 47, арк. 32.
19. ЦДАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 88, 63 арк.
20. Державний архів Волинської області, м. Луцьк (ДАВО), ф. 429, оп. 1, спр. 1, 59 арк.
21. Відомчий архів ДП «Осмолодське ЛГ», м. Брошнів-Осада (ВАДПОСЛГ), ф. 1, оп. 1, спр. 627, арк. 4–9.
22. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології ВДНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, ф. 1, оп. 2, спр. 21, арк. 3.
23. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології ВДНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, ф. 1, оп. 2, спр. 22, арк. 2.
24. Сімейний архів родини п. Христини Сасевич - Мельник. Матеріали, документи, посвідчення, світлина. – Івано-Франківськ, 2017.

Дата надходження до редакції: 09.10. 2018